

HITLERS VADER

Roman Sandgruber

Hitlers vader

Hoe een zoon een dictator werd

Vertaald uit het Duits door Huub Stegeman

HOLLANDS DIEP

AMSTERDAM

2022

Oorspronkelijke titel: *Hitlers Vater. Wie der Sohn zum Diktator wurde*

Oorspronkelijk uitgegeven door: Molden Verlag, 2021

© Roman Sandgruber, 2021

© Vertaling uit het Duits: Huub Stegeman, 2021

© Nederlandse uitgave: Hollands Diep, Amsterdam 2022

© Omslagfoto: Everett Collection/picturedesk.com

Omslagontwerp: Studio Jan de Boer, Utrecht, naar een ontwerp van Peter de Lange

Lithografie omslagfoto: BFC, Bert van der Horst, Amersfoort

Typografie: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 488 6302 0

ISBN 978 90 488 6303 7 (e-book)

NUR 681

www.hollandsdiep.nl

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

Hollands Diep is een imprint van Overamstel Uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

DE MOEILJKHEID VAN HET SCHRIJVEN OVER HITLER	9
Voorwoord	9
Het raadsel Hitler	13
Problematische bronnen	17
DE LAST VAN EEN PROVINCIALE AFKOMST	25
Alois Hitler alias Schicklgruber	25
De mythe van de <i>Ahnengau</i> , Hitlers voorouderlijke bodem	28
Hitlers grootmoeder	34
Schicklgruber wordt Hitler	41
HET LEVEN ALS DOUANEBEAMBTE	49
Douanebeambten en smokkelaars in de Pinzgau	50
De mythe van Braunau	59
Spelingen van het lot en huwelijksstrategieën	67
Het derde huwelijk	72
Adolfs voorzienigheid	77
HET VERLANGEN OM BOER TE WORDEN	87
Wertheimer en Wieneringer	87
Passie bijen – passie landbouw	93
‘Mijn vrouw is graag betrokken en heeft ook verstand van het landbouwbedrijf’	98
Het douanekantoor van Passau	102
De vergeten woonplaats Urfahr	105

‘Als dit Hafeld geen al te afgelegen oord is...’	109
De financiering	116
‘Ik zal nog een goede tijd moeten beleven in dit huis’	131
Varkens slachten en brood bakken	136
Het pensioen	140
De ontberingen van het plattelandsleven	141
Adolf gaat naar school	146
Kunnen we hier blijven wonen?	149
DE DROOM POLITICUS TE WORDEN	155
‘In Lambach, waaraan ik al zo vaak voorbijgekomen ben...’	155
De schok van het pensioen	159
Koorknaap en misdienaar	163
Het Leonding van Hitler	172
Politiek tijdens het pensioen	178
Hitlers jaren op de lagere school van Leonding	184
DE GEVOLGEN VAN HET VERLIES VAN DE VADER	189
Linz en de provincie	190
Eeuwwisseling 1900	202
De middelbare school	205
Het vader-zoonconflict	214
De liefhebbende moeder	217
De dood van de vader	220
De grote desoriëntatie	225
De dood van de moeder	230
De financiële nalatenschap	236

DE ONMOGELIJKHEID OM AAN DE PROVINCIE TE ONTSNAPPEN	245
De schaduw van de vader	245
Hitlers Opper-Oostenrijkse Duits	260
Hitlers Oostenrijkse religie	265
‘Ik werd nationalist’	274
Hitlers antisemitisme	280
Hitlers rassenbiologie	288
De monsterlijke provinciale kunstenaar	292
NOTEN	303
LITERATUUR	335
FOTOVERANTWOORDING	351

Geen prettige familievader en staatsburger: thuis een patriarch, in dienst een pedant, eigengereid in het openbaar en een wrede despoot tegenover zijn kinderen – zo zagen tijdgenoten Alois Hitler, Adolfs vader.

De moeilijkheid van het schrijven over Hitler

Voorwoord

Adolf Hitler kwam uit de provincie. En aan die provincie zou hij nooit meer weten te ontsnappen: aan de last van het duistere deel van zijn afkomst en het hiaat in de lijn van zestien duidelijk aanwijsbare voorouders zoals hij die van alle Duitsers had verlangd, maar die hij zelf nooit zou kunnen aantonen. Evenmin wist hij te ontsnappen aan de last van zijn jeugd die was getekend door onderdrukking en geweld en waarvan hij zich in talrijke verhalen trachtte te bevrijden, maar die niettemin zijn opvattingen en gedrag heeft bepaald. Zijn provinciale achtergrond had hem weliswaar inzicht geboden in zeer verschillende milieus, maar tegelijk had die het hem onmogelijk gemaakt om vriendschappen te sluiten en hem een meer wereldse en moderne opvoeding onthouden.

Adolf bracht het eerste derde deel van zijn leven, de jeugdijaren van 1889 tot 1907, door in Opper-Oostenrijk, zijn vader Alois zelfs twee derde van zijn leven, praktisch zijn hele volwassen leven. Tussen 1837 en 1903 verbleef hij bijna onafgebroken in de provincie: eerst in het Waldviertel en vervolgens in Salzburg en Opper-Oostenrijk. Hij maakte hier carrière en verwierf enig aanzien, maar moest er ook veel frustraties en ellende doorstaan. Zijn zoon Adolf beschouwde zijn tijd in Opper-Oostenrijk als de belangrijkste en gelukkigste jaren van zijn leven, hoewel ze in feite niet zo gelukkig waren geweest als ze hem achteraf leken. Hier was hij blootgesteld aan invloeden en ontwikkelde hij ideeën die zijn denken en handelen later noodlottig

zouden beïnvloeden. De indrukken en ervaringen die hij in Opper-Oostenrijk opdeed, bleven hem bij tot zijn einde in de Führerbunker in Berlijn. In Hitlers eigen verhaal over zijn jeugdjaren domineren twee thema's: het conflict met zijn vader en de conflicten binnen de multinationale Habsburgse monarchie.

Adolf Hitler is een van de weinige mensen van wie met enig recht kan worden gezegd dat de geschiedenis er zonder hem anders zou hebben uitgezien.¹ Niemand in de recente wereldgeschiedenis heeft in zo'n korte tijd uit het niets zoveel macht verworven, deze zo ongebreideld misbruikt en bij zijn eigen ondergang zoveel mensen met zich meegesleurd de dood in of anderszins hun lot beïnvloed als hij. Zijn weg leidde duidelijker dan die van enig ander politicus naar de totale catastrofe. Toen hij in 1889 in Braunau am Inn geboren werd, kon echter niemand zich voorstellen welke fysieke en mentale verwoestingen hij ooit zou veroorzaken: niet de verschrikkingen van de verdrijving van en de moord op de Joden, niet de euthanasiemoorden, niet de vervolging van de Roma, homoseksuelen of politieke tegenstanders, niet de discriminatie van de kerken en religieuze gemeenschappen, niet de uitbuiting van dwangarbeiders, niet de Tweede Wereldoorlog die hij ontketende. Destijds had men zich zelfs de Eerste Wereldoorlog, die de Habsburgse monarchie mede zou uitlokken, nog niet eens kunnen voorstellen. Racisme, antisemitisme, imperialisme, eugenetica en nationalisme waren in de negentiende eeuw echter wel reeds alomtegenwoordig. Dit fin de siècle waarin de jonge Hitler opgroeide, was er echter ook een van zo veel successen, vooruitgang en zelfgenoegzaamheid dat men de duistere kanten en de kiemcellen van de rampspoed niet wilde zien en ze zelfs vandaag de dag slechts met tegenzin wil herkennen achter de glanzende façade van deze droomtijd.

Hitler bewonderde de succesvolle carrière van zijn vader, bereikt door 'ijver en energie' en vanuit een zeer bescheiden achtergrond, maar contrasteerde zijn gedroomde kunstenaarsbestaan tegelijkertijd met het beangstigende idee op een dag 'op een kantoor vast te zit-

ten' zoals zijn vader. Aan het veel invloedrijkere en verwoestendere bestaansdoel van de politicus dacht hij op dat moment nog niet, maar de basis ervoor werd al wel in zijn schooltijd gelegd: 'Ik werd nationalist.' En: 'Ik leerde de geschiedenis te begrijpen', wat volgens hem neerkwam op de erkenning van causale verbanden in de wereld-geschiedenis die door de Voorzienigheid waren bepaald.²

Biografieën hebben weer aan belang gewonnen in het historisch onderzoek, niet alleen omdat ze het micro- en het macroniveau met elkaar kunnen verbinden, maar ook omdat ze veel moderne onderzoeksterreinen kunnen omvatten, van de geschiedenis van het dagelijks leven tot de psychohistorie. In het onderzoek naar de nazitijd hebben ze van meet af aan een bijzondere betekenis gehad, enerzijds omdat in dictaturen de individuele beslissingen van de actoren en daders van groter belang zijn, anderzijds omdat in een tirannie de lotgevallen van de slachtoffers des te meer aandacht verdienen.

De spectaculaire ontdekking van eerder nog volkomen onbekende bronnen en de nieuwe mogelijkheden van digitaal onderzoek in reeds beschikbare bronnen brachten me ertoe dit boek te schrijven. Op grond van mijn kennis van historische contexten die voortvloeit uit een leven lang onderzoek op het gebied van economische, sociale en contemporaine geschiedenis, en de inzichten in de regionale mentaliteit en levenswijze die voortvloeien uit mijn eigen levenshistorische ervaring, besloot ik onderzoek te doen naar een onderwerp waarvan men toch zou kunnen denken dat het eigenlijk al uit-en-te-na onderzocht is, of dat zich juist helemaal niet laat onderzoeken. Het is een delicaat onderwerp omdat het veel emoties oproept en het niet makkelijk, laat staan te rechtvaardigen is om steeds de afstand te bewaren die nodig is voor historisch onderzoek. Ik hoop dat ik op deze manier niet alleen een aantal feiten heb rechtgezet, maar ook heb bijgedragen tot een beter begrip van Adolf Hitlers ontwikkeling, het levensverhaal van zijn vader en het sociale en ideologische milieu waarin hij zich bewoog.

Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar mevrouw Anneliese

Smigielski, die de aan haar overgrootvader gerichte brieven van Alois Hitler redde en ze aan mij ter beschikking heeft gesteld, en naar burgemeester Martin Bruckner van Großschönau, die het contact met bronnen over Wörnharts mogelijk maakte, mevrouw Auzinger, die de papieren van haar grootvader August Kubizek toegankelijk heeft gemaakt voor onderzoek, en natuurlijk de talloze collega-historici die me met raad en daad terzijde hebben gestaan: de directeur van het stadsarchief van Linz dr. Walter Schuster en zijn voorganger dr. Fritz Mayrhofer, de directrice van het Oberösterreichisches Landesarchiv mevrouw dr. Cornelia Sulzbacher, dr. Jakob Wührer en Franz Scharf. In Leonding ing. Gerhard Tolar, bij de oö Landes-Kultur GmbH mevrouw dr. Thekla Weißengruber, in Braunau mag. Florian Koltanko, in het Haus der Geschichte Niederösterreich in St. Pölten dr. Christian Rapp, van het Ludwig Boltzmann Institut für Kriegsfolgenforschung dr. Hannes Leidinger; in het Linzer Stadtmuseum Nordico mag. Andrea Bina, bij het Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstands mag. dr. Gerhard Baumgartner en aan het Institut für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte van de Johannes Kepler Universität in Linz univ.-prof. dr. Michael John en univ.-prof. dr. Ernst Langthaler, dr. Andreas Maislinger, Haus der Verantwortung in Braunau en Fritz Fellner, Schlossmuseum Freistadt en zollgeschichtliche Sammlung. Boven alles dank ik mijn neef en vriend drs. Georg Ransmayr, die het manuscript niet alleen kritisch heeft gelezen, maar bovendien talloze waardevolle voorstellen deed en correcties aanbracht, mijn vrouw Margith, die aandachtig heeft gevolgd wat ik deed en me met haar kritiek heeft uitgedaagd en aangespoord, en dr. Johannes Sachslehner en het totale team van Molden Verlag dat verantwoordelijk is voor de uitstekende vormgeving en presentatie van het werk.

Ik zou dit boek willen opdragen aan mijn gewaardeerde Weense leeraar, prof. dr. Michael Mitterauer, wiens onderzoek naar alleenstaande moeders en buitenechtelijke kinderen belangrijke sociaalhistorische grondslagen voor dit boek bood en die mij hielp om doorslaggevende professionele en persoonlijke inzichten te verwerven.

Het raadsel Hitler

Hitler is waarschijnlijk de persoonlijkheid met wie historici zich, objectief gezien, het meest hebben beziggehouden. Met zeer veel voorbeelden kon weliswaar worden aangetoond dat de nationaalsocialistische regeringsvorm een veelkoppige polycratie was en door een aantal verschillende actoren werd beheerst, maar Hitler was de onbetwiste leider en bepaalde zelf de feitelijke koers, waarbij hij niet alleen alle ethische grenzen overschreed, maar ook het advies van externe deskundigen verwierp en negeerde. Hij was geen 'zwakke' dictator, maar een 'meedogenloze', gewelddadige man.

Door het dramatische gebrek aan bronnen en de methodologische onnauwkeurigheid werkte het onderzoek naar de jonge Hitler tot nu toe helaas grotendeels met gissingen en constructies. Men zocht naar de familiale, incestueuze of homofiele breuklijnen, naar de katholieke wortels, de ideologische voortrekkers en de spirituele rolmodellen. Er werden diepgaande psychologische en milieubepaalde verklaringen gevonden. Voor sommigen is Adolf Hitler het kind dat door zijn vader werd geslagen en door zijn moeder verwend, voor anderen is hij de mislukte student en kunstenaar, de zwerver die in een tehuis voor mannen woonde, of een kleinburgerlijke figuur die boven zijn stand leefde. Voor sommigen is hij een middelmatige provinciaal, voor anderen al tijdens zijn jeugd de charismatische geweldmens, voor Peter Longerich, een van de laatste biografen, een 'nul' als jongeling, voor weer anderen wel degelijk 'iemand' wiens aanspraak op leiderschap reeds voorbeschikt was in zijn kindertijd en jeugd.

Veel is echter omgeven door onduidelijkheid. Hoe kon een kind uit de verste uithoek van het land en zonder een echt goede schoolopleiding, eigenlijk een mislukkeling en autodidact, zulke grote successen behalen? Hoe was het mogelijk dat hij in het provinciale milieu waarin hij opgroeide zo'n sterk dictatoriaal karakter ontwikkelde dat zovelen in zijn ban zou houden? Hoe was het mogelijk dat zich uit een familie die voor tijdgenoten relatief onbelangrijk was geweest een

gedachtegoed kon ontwikkelen dat in staat was een heel land te vernietigen en zoveel Joden en andere raciaal gediscrimineerde groepen uit te roeien? Hoe, wanneer en waarom ontstonden Hitlers manier van denken, zijn vooroordelen en de principes waardoor hij zich liet leiden?

Voor Hitlers gedrag als dictator en voor zijn onverantwoordelijke en misdadige beslissingen vormen zijn kinder- en jeugdjaren een belangrijke sleutel. Niet alleen voor zijn taal en retoriek en zijn smaak voor kunst werd de basis gelegd in zijn jeugd, maar ook voor zijn nationalistische vreemdelingenhaat, zijn vijandigheid tegenover de kerk, zijn antisemitische vernietigingsdenken en zijn racistische doelstellingen. De diepe indrukken die zijn achtergrond, zijn familie en zijn economische, sociale en culturele omgeving op hem hadden gemaakt, zijn hem zijn hele leven bijgebleven. Hitler had een sterke neiging om van ideeën, doelstellingen en besluiten, wanneer deze eenmaal waren genomen, voor de rest van zijn leven niet meer af te wijken.

Over geen enkele andere historische persoonlijkheid zijn meer boeken geschreven dan over Adolf Hitler: zowel wetenschappelijke als triviale. Naar schatting zijn er zo'n 150.000 boeken en tijdschriften over het nationaalsocialisme en het nazisysteem verschenen. Er bestaan honderden biografieën over Hitler, waarvan er enkele zeer goed en zeer gedetailleerd zijn, maar de meeste de jeugdjaren hooguit vluchtig behandelen. Er zijn echter ook enkele tientallen monografieën over zijn jeugdjaren. Er zijn boeken over alle mogelijke facetten, stadia en metgezellen van zijn leven, van zijn vermeende homoseksualiteit tot de vrouwen om hem heen, van zijn charisma tot zijn leesgewoonten, zijn religie en zijn begrip van kunst, tot de wortels van zijn ideologie en zijn intellectuele voorlopers. Er zijn biografieën over Hitlers fotograaf, perschef, advocaat, bankier, chauffeur, lijfarts en hoofdneuroloog, over zijn secretaresse, dieetkok, vroedvrouw, over zijn moeder en zuster, over zijn halfbroer, nicht, neef, zelfs over zijn grootmoeder en over vermeende kinderen en natuurlijk over zijn minnares en latere echtgenote, maar geen over Hitlers vader.